

TÉRKÉPTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

BIBLIOTHECA
NATIONALIS
HUNGARIE

TÉRKÉPTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

3.

Térképtörténeti Közlemények
Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának évkönyve
2018

Megjelenik évente, indulási év 2016.

Felelős kiadó: az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója
Kiadói programvezető: Boka László

Főszerkesztő: Pásztai László – Országos Széchényi Könyvtár Térképtára

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bartos-Elekes Zsombor – Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Földrajzi Intézet
Danku György – Országos Széchényi Könyvtár Térképtára
Hunyadyné Fabó Beáta – Budapest Főváros Levéltára
Irás Krisztina – ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék
Jankó Annamária – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irattár
Nemerkényi Zsombor – MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont
Földrajztudományi Intézet
Oláh Krisztina – Országos Széchényi Könyvtár Térképtára
Török Enikő – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Cím és elérhetőség:

Országos Széchényi Könyvtár Térképtára
1014 Budapest, Szent György tér 4–5–6.
E-mail: terkep@oszk.hu
Telefon: (+36-1) 22 43 700
Fax: (+36-1) 20 20 804

ISSN 2560-0656

www.oszk.hu
kiadvanytar@oszk.hu
http://blog.oszk.hu/foldabrosz/terkeptorteneti_kozlemenyek

© Országos Széchényi Könyvtár, 2019

Nyomdai munkálatok: Dürer Nyomda Kft., Gyula
Felelős vezető: Aggod István

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
GRÓF LÁSZLÓ JOHN SPEED MAGYARORSZÁG-TÉRKÉPEI (1627–1676)	9
BARTOS-ELEKES ZSOMBOR LAKATOS ISTVÁN 1702-ES TÉRKÉPEI A SZÉKELYEKRŐL	27
REISZ T. CSABA LUTSCH ISTVÁN NEMESSÉGE	37
SAMU BOTOND GERGŐ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS TÉRKÉPEK AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR TÉRKÉPTÁRÁBAN	55
SEGIEVY DÁNIEL ZOLTÁN VÖRÖS TÉRKÉP 100. TELEKI PÁL NÉPRAJZI TÉRKÉPÉNEK KÜLÖNBÖZŐ VÁLTOZATAI 1919 ÉS 1941 KÖZÖTT	99
DANKU GYÖRGY EGY RITKA TÖREDÉK: WOLFGANG WISSENBURG SZENTFÖLD-TÉRKÉPE	127
PÁSZTI LÁSZLÓ AMI AZ ATLAS HUNGARICUSBÓL KIMARADT. UNGARN UND SEINE KRONLÄNDER	132

ELŐSZÓ

Örömmel nyújtjuk át olvasóinknak évkönyvünk immár harmadik számát. Most is, mint korábban, a térképtörténet széles köréből merítették szerzőink. A gyűjtők és laikusok körében – dekorativitása miatt – egyaránt közkedvelt John Speed-féle Magyarország-térképet, valamint a még szélesebb körben ismert, Teleki Pál által szerkesztett úgynevezett vörös térképet – azt gondolnánk – nem kell különösebben bemutatni, mégis sok újdonságot megtudhatunk róluk. Az erdélyi Lakatos István 1702-ben készült, székely vonatkozású térképeit most végre méltó módon tudjuk az olvasóközönség elé tárni, ezúttal a térképekre és nem a hozzájuk tartozó szövegre helyezve a hangsúlyt. A szintén erdélyi Lutsch Istvánnak a magyar–moldvai határ felméréséhez kapcsolódó, 18. század közepi műveiről és az annak köszönhető nemesi rangra emeléséről is olvashatnak egy tanulmányt. Többéves munka végeredménye térképtárunk első világháborús, magyar vonatkozású térképanyagának katalógusa és az azt részleteiben elemző értekezés. A kötetet a gyűjteményünkben megtalálható egy-egy érdekesebb mű ismertetése zárja.

GRÓF LÁSZLÓ

JOHN SPEED MAGYARORSZÁG-TÉRKÉPEI (1627–1676)

Magyarország egyik legdíszesebb térképe John Speed *A Prospect of the Most Famous Parts of the World* [A világ leghíresebb részeinek látványa] című atlaszának 27. lapjaként jelent meg először 1627-ben Londonban.

John Speed Magyarország-térképe, 1627¹

A *Prospect*, ahogyan az 1611-ben publikált *The Theatre of the Empire of Great Britaine* folytatásaként kiadott atlaszt röviden nevezni szokták, inkább az Abraham Ortelius 1612-es, üzleti megfontolásból megjelentetett *Theatrum Orbis Terrarum* által hagyott űr kitöltésére szolgált, mintsem a kor tudományos földrajzi ismereteinek a bővítésére. Az atlasz címe is jelzi, hogy nem az egész ismert világot, csupán annak „leghíresebb részeit” térképezi fel. Ez már önmagában is szubjektív meghatározás, egyesek pedig még az akkor már idős Speed szerepét is megkérdőjelezik a *Prospect* kiadásában. Ugyanis pontosan az a szerkesztési precizitás hiányzik belőle, amely a *Theatre* legfőbb jellemzője volt. Az atlasz címlapján lévő tartalomjegyzék máris kihagyja az első oldalon megjelent világleírást és az utána következő világtérképet, s az atlasz a tartalmát tekintve is rendszertelen. Bár megtalálható benne a négy világrész – Ázsia, Afrika, Európa és Amerika –, valamint tíz európai ország térképe, ugyanakkor hiányzik Svájc, Oroszország és a

¹ A képeken szereplő térképlapok a szerző tulajdonában találhatók.

skandináv országok, de egyetlen amerikai, illetve afrikai ország térképét sem közli. Viszont megtaláljuk benne *Sommer Islands* (Bermuda) és – érthetetlen módon – Anglia, Wales, valamint Írország invázióinak leírását és a polgárháború hadakozásainak történetét térképen jelölt helyszínekkel.

A térképek sem eredeti munkák, John Speed neve csupán mint az eredetieket bővítő (augmented by) jelenik meg a térképek kartusában. Speed maga vallja be a *Theatre* bevezetőjében, hogy „talán kifogásolható, miként én mások búzájába akasztottam sarlómat, és más emberek alapzatára építettem házamat”,² így a Magyarország-térképhez is Gerard Mercator (1512–1594) 1585-ben megjelent *Hungaria*-térképét használta fel, az annak hátoldalán lévő szöveg forrása pedig Peter Heylyn (1599–1662) hittudós történész 1621-ben megjelent, *Microcosmus or a Little Description of the Great World* című munkája.³ Heylyn Magyarországra vonatkozó forrásként Thuróczi János (1435?–1489?), Antonio Bonfini (1427/1434–1502) és Melchior Soiter (16. század) történetírók nevét sorolja fel. A két mű tartalmát vizsgálva azonnal szembetűnő, hogy Speed az Oxfordi Egyetem Magdalen-kollégiumában végzett szerző munkájából merítette mind térképszövegének Magyarországra vonatkozó tartalmát, mind pedig szerkezeti felépítését.

Csupán egyetlen példát kiemelve, Heylyn „Az emberek testben erősek, de durva modorúak; nem tisztelik sem a bölcsészetet, sem a kézművességet; a legnagyobb rágalom a gyávaság jelzője, amely nem törölhető el egy török megölése nélkül; amelyet követően egy tollat viselhetnek kiváltságként”⁴ szövegét John Speed ekképpen fogalmazta meg: „Az emberek többnyire erősek, bátrak és bosszúvágyóak, idegenekkel szemben kíméletlenek, tömören rossz modorúak és tanulatlanok. Nem járatosak sem a bölcsészetekben, sem pedig a kézművesmesterségekben. [...] Legnagyobb büszkeségük, hogy hadakozó nemzet, és a legaljasabb rágalom részükre a gyávaság jelzője. De a sértett fél nem a rágalmazója ellen, hanem egy törökkel vívott személyes párbajban hozhatja helyre a becsületét, és csak utána (az ország ítélete szerint) viselhet tollat [a sapkáján], igazi köznemessége bizonyítéka gyanánt.”

A térképek díszítésére már a *Prospect* megjelenése előtt is használtak városképeket (Hondius 1595, Visscher 1623), ami viszont eredeti, az a térképeket díszítő szelvényképek következetes alkalmazása, amelyeken felül a fontosabb városok látképét, kétoldalt pedig a különböző országok jellegzetes viseleteit ábrázolja. A *Prospect* térképein megjelent 168 viselet képeinek eredetét azonban továbbra is rejtély fedi.⁵ Magyarország térképe esetében felül a koronás magyar címert tartó, császári koronával ékesített, kétfejű sas mellett balról *Presburgh* (Pozsony) és *Ofen* (Buda), jobbról pedig *Comorra* (Komárom) és *Raab* (Győr) metszete helyezkedik el. A térkép bal oldalán díszes öltözetben *A Senator* (egy szenátor, főúr), alatta pedig sorjában *Gentellwoman* (úriasszony), *Citizen* (polgár) és immáron egyszerűbb ruhában a *Contr.[y]woman* (vidéki asszony). Jobb oldalon a *Senators wife* (főúr hitvese), *Gentell man* (úriember), *Citizenns wi[fe]* (polgár felesége) és *Contrey man* (vidéki ember) látható, a mai napig forrásul szolgálva a kor öltözeteinek tanulmányozásához.

John Speed jó üzleti érzékkel használta ki azt az angol szokást, amelyet John Dee (1527–1609), I. Erzsébet angol királynő csillagász titkára így fogalmazott meg 1570-ben: „sokak halljaik, nappali szobáik és hálófülkéik, valamint könyvtár-, olvasó- és képtártermeik díszítése végett kedvelik, szeretik, szerzik meg és használják a térképeket, hajózási mappákat, valamint földgömböket”.⁶

2 „It may be objected that I have put my sickle into other mens corne, and have laid my building upon other mens foundations. SPEED, John: *The Theatre of the Empire of Great Britaine*. London, 1611. 3. (valamint B2 az 1627-es kiadásban) és az azt követő további kiadások.

3 HEYLYN, Peter: *Microcosmus or a Little Description of the Great World*. Oxford, 1621. (a továbbiakban: HEYLYN 1621), 16.

4 „The people are strong of body, but of rude behaviour; respecting neither the liberall arts, nor mechanicke trades; the greatest aspersion is the name of Coward, which cannot bee wiped off without the killing of a Turke; after which they are privileged to weare a Feather.” HEYLYN 1621, 193.

5 Feltételezhető, hogy BERTELLI, Ferdinando: *Omnium fere gentium nostrae aetatis habitus, nunquam antehac editi*. Velence, 1563., BERTELLIUS, Peter: *Diversarum nationum habitus*. Passau, 1589 vagy esetleg HOLLAND, Hester: *The XII Mounthes of the Yeare in the Habits of Severall Nations*. London, 1620–1623 című műve lehetett a viseletek forrása.

6 DEE, John: *Mathematical Praeface to Elements of Geometrie of Euclid of Megara*. Henry Billingsley's translation of Euclid. London, 1570. 23.

IRODALOM

- ASH, Nancy E.: *Recording Watermarks by Beta-Radiography and Other Means*. (The Book and Paper Group. 1982., <https://cool.conservation-us.org/coolaic/sg/bpg/annual/vo1/bp01-02.html>).
- BERTELIUS, Peter: *Diversarum nationum habitus*. Passau, 1589.
- BERTELLI, Ferdinando: *Omnium fere gentium nostrae aetatis habitus, nunquam antehac editi*. Velence, 1563.
- DEE, John: *Mathematical Praeface to Elements of Geometrie of Euclid of Megara. Henry Billingsley's translation of Euclid*. London, 1570.
- GLOBE, Alexander: *Peter Stent, London Printseller: Circa 1642–1665. Being a Catalogue Raisonne of His Engraved Prints and Books With an Historical and Bibliographical Hardcover*. Vancouver, 1986.
- GRÓF László: *John Speed's Map of Hungary*. In: IMCOS Journal, 2015. No. 140. 34–39. HEAWOOD, E.: *Further Notes on Paper Used in England after 1600*. In: *The Library*, 1947/3. 119–149.
- HEYLYN, Peter: *Microcosmus or a Little Description of the Great World*. Oxford, 1621.
- HOLLAND, Hester: *The XII Mounthes of the Yeare in the Habits of Severall Nations*. London, 1620–1623.
- SKELTON, Raleigh Ashlin: „*Bibliographical Note*” in *John Speed A Prospect of the Most Famous Parts of the World*. Hasonmás kiadás. Amszterdam, 1966.
- SPEED, John: *A Prospect of the Most Famous Parts of the World és The Theatre of the Empire of Great Britaine*. London, 1631.
- SPEED, John: *The Theatre of the Empire of Great Britaine*. London, 1611.
- STARKEY, John: *Term Catalogue. Hilary term*. London, 1675.
- THOMPSON, R. P.: *English Music Manuscripts and the Fine Paper Trade*. Ph.D. thesis, University of London. 1988.

SUMMARY

LÁSZLÓ GRÓF

JOHN SPEED'S MAPS OF HUNGARY 1627–1676

One of the most attractive maps of Hungary ever published is by John Speed (1552–1629), son of a Cheshire merchant tailor. It was first published in 1627 in an atlas called *A Prospect of the Most Famous Parts of the World* – either independently, or bound together with Speed's earlier work, *The Theatre of the Empire of Great Britaine*, an atlas containing the counties of England and Wales. Speed was not a cartographer, so for his map of Hungary he borrowed Mercator's, and for its text he used Peter Heylyn's description, but as a shrewd and excellent businessman he knew how to make it sell better by embellishing it with city views flanking the Habsburg eagle on top and adding figures in decorative national costumes on both sides. His maps were so popular, that the atlas saw four more editions (1631, 1646, 1662, 1676) during the half-century of its existence and has remained a very desirable *object d'art* even to this day to collectors all over the world.

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR

LAKATOS ISTVÁN 1702-ES TÉRKÉPEI A SZÉKELYEKRŐL

Lakatos István csíkkozmási plébános 1702-ben készítette el a Székelyföld első részletesebb leírását latin nyelven; a munka csak pár kéziratos példányban maradt fenn. Az eredeti, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található példány (Oct. Lat. 324) két térképmellékletet is tartalmaz. Az alábbi tanulmány e térképek első elemzése. Az egyik – amelynek térképnek ez az első nagy felbontású közzététele – az uráli őshaza területét igyekszik bemutatni mint a legkorábról ismert magyar történelmi térkép. A másik szintén újdonságot hordoz: az az első Székelyföld-kivágatú térkép. Lakatos István még a legrészletesebb magyar térképtörténeti kiadványokból is hiányzott eddig, bár e két úttörő munkája révén ott lenne a helye.

Lakatos István élete, munkái

Lakatos István Székelyudvarhelyen jött világra, de a születési éve bizonytalan: többnyire az 1620-as évek első felére tették, az újabb kutatások azonban az 1630-as évek második felét valószínűsítik. Feltehetően a kolozsmonostori jezsuita iskolában és a nagyszombati egyetemen tanult. Római katolikus pappá szentelése után egyrészt az erdélyi püspöki helytartó mellett szentszéki bíró volt, másrészt 1674-től csíksomlyói, 1684-től csíkkozmási plébános. 1706-ban halt meg.¹

Több írása maradt fenn: egyrészt szemtanúként beszámolt a Thököly-féle 1690-es támadásról és a tatárok 1694-es betöréséről, másrészt voltak vallási-egyházi írásai, harmadrészt pedig egy 1702-es keletkezésű, latin nyelvű munka, az első részletesebb Székelyföld-leírás.² Egyes feltételezések szerint ez utóbbi munka nyomtatásban is megjelenhetett, de nem maradt fenn, csak kéziratban, több példányban. Az eredeti³ térképmellékleteket tartalmaz, a másolatokból ezek hiányoznak.

A 20. század elején Boga Alajos dolgozta fel Lakatos munkásságát.⁴ Tanulmányában ismertette Székelyföld-leírását, a függelékben pedig latin nyelvű részleteket közölt belőle, az eredeti kézirat két térképe közül a Székelyföldet ábrázolót közzé is tette.⁵ Pár évtized múlva megjelent a Székelyföld-leírás kilenc szakaszából a hetedik, Székelyudvarhelyt bemutató rész Jaklovszky Dénes magyar fordításában.⁶ Később Albert Dávid rövid írásban emlékezett meg Lakatosról, javasolva a mű közzétételét.⁷ A könyv csak nemrég látott napvilágot: a kötet kétnyelvű, tartalmazza a teljes szöveget (az eredeti latint és a magyar fordítást), az utószót és a jegyzeteket; a fordítás és a gondozás Pap Levente munkája; a két térkép azonban sajnos csak használhatatlanul kisméretű ábraként van benne.⁸

1 BOGA Alajos: *Székelyföld történetirója a XVII. században*. Kolozsvár, 1914. (a továbbiakban: BOGA 1914) 5–9. és LAKATOS István: *Siculia*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta PAP Levente. Iași, 2017. (a továbbiakban: LAKATOS 2017) 155–159.

2 BOGA 1914. 9–12 és LAKATOS 2017. 159–161.

3 LAKATOS István: *Siculia delineata et descripta accuratius quam hactenus*. 1702. Kézirat, Országos Széchényi Könyvtár (Budapest) Kézirattár, Oct. Lat. 324.

4 BOGA 1914.

5 BOGA 1914. 21–31. és 68–81.

6 LAKATOS István: *Székelyudvarhely legrégebb leírása*. Latinból fordította és a bevezetőt írta JAKLOVSZKY Dénes. Erdélyi Ritkaságok 6. Kolozsvár, 1942. (a továbbiakban: LAKATOS 1942).

7 ALBERT Dávid: *Székelyföld első bemutatója*. In: Korunk 1983/10. (a továbbiakban: ALBERT 1983), 805–807.

8 LAKATOS 2017.

A kéziratok lelőhelyéről több szerző is írt. Boga Alajos a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum eredetije mellett öt másolatról tudott. Szerinte 1914-ben a másolatok közül kettő a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban, egy Brassóban, egy a nagyszebeni Brukenthalban és egy Mikes Imre Aranka-gyűjteményében volt.⁹ Jaklovsky 1942-ben a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum eredetije és két másolata mellett még négyet említ az MTA könyvtárából, illetve a brassói és a szebeni létezését nem tudta megerősíteni.¹⁰ Albert 1983-ban a romániaiak közül a brassóit elveszetteknek írta, a nagyszebeni levéltári jelzetét megadta.¹¹ Pap az autográf eredeti mellett öt másolatot nevezett meg: két OSZK-ban található, a többi kutató által használt, általa újra megtalált brassóit és két kolozsvárit, de a nagyszebenit eredménytelenül kereste.¹²

Boga és Jaklovsky adatai alapján 2017 őszén az eredetit és a két másolatot azonosítottam az Országos Széchényi Könyvtárban. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárából azt a választ kaptam, hogy a csak Jaklovskynál szereplő darab nekik nincs meg. Kolozsváron, a Központi Egyetemi Könyvtárban is megtaláltam a Boga által említett Aranka–Mikes-féle másolatot 2018 tavaszán. Csak az eredeti tartalmazta a térképmelléleteket.¹³ Nem vizsgáltam meg a brassói és a kolozsvári akadémiai könyvtári példányt, mert Pap Levente szóbeli közlése szerint azokban sincs térképmelléklet.

Lakatos térképei

Az eredeti kézirat¹⁴ tartalmaz egy kihajtható, 31 x 19 centiméteres fekvő lapot, amelyen két kéziratostérkép látható. A lap előoldalán a *Tabula Hunniae antiquae in Asia Scythica* című, hátoldalán a *Tabula Siciliae accurate delineata A[nno] C[hristi] 1702* című térkép található.

1. Az egykori Hunnia térképe

A térkép kivágata: a térkép nyugati peremén Moszkva és az Azovi-tenger (k. h. 35°), keleten Nyugat-Szibéria (nagyjából k. h. 70°), délen a kaukázusi Kolkhisz és Albania (é. sz. 40°), északon a Közép-Urál (é. sz. 60°) fekszik. A térképkeret fokbeosztása a szélességek mentén 45–60° közötti, tehát a szélességi értékek pár fokkal nagyobbak a valóságosaknál. A hosszúságok 75–80°-tól 110–115°-ig tartanak, ezek nagyjából 40°-kal nagyobbak, mint ha Greenwichől számítottuk volna. Ilyen helyzetű kezdőmeridián nem volt jellemző abban az időben, tehát a hosszúságok esetében – feltételezve az azori kezdőmeridiánt – jelentős, nagyjából 15°-kal nagyobb fokmegírás figyelhető meg a térképkereten.

A térképen ceruzával megrajzolt fókálózati vonalak láthatók: ezek alapján a térkép vetülete egyenes vonalú képzetes hengervetület, a középmeridián a térképi 95° (Greenwichtől K-re nagyjából 55°-kal).

A kereten jelölt meridiánívек térképi hosszából számítva a térkép méretaránya 1:11 000 000 körüli. A nagyon bizonytalan térképi tartalom alapján a MapAnalyst szoftverrel 1:12 500 000-s átlagos méretarányt számítottam. A mértékléc német mérföldet (*Milliaria Germania*) használ, annak nagyjából

9 BOGA 1914. 11–12.

10 LAKATOS 1942. 3–4.

11 ALBERT 1983. 806.

12 LAKATOS 2017. 161–162.

13 A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának utódjában, az Országos Széchényi Könyvtárban van az eredeti, térképmelléleteket tartalmazó példány (LAKATOS 1702). A két hiányos másolat a kéziratárban: Lakatos: *Sicilia*. (Fol. Lat. 1093) és Lakatos: *Siculia accuratius, quam hactenus delineata et descripta*. (Quart. Lat. 503). Mikes Imre Aranka-gyűjteménye Mikó Imrén és az Erdélyi Múzeumon keresztül a kolozsvári egyetemi könyvtárba került. Az ott található kézirat: Lakatos: *Origo Siculorum*. Ms 959. A KEK katalóguscédulája utal a Román Akadémia Könyvtára kolozsvári fiókjának Ms 472/A kéziratára is. Köszönettel tartozom Pászti László (OSZK) és Luffy Katalin (KEK) segítségével.

14 LAKATOS 1702.

- LAKATOS István: *Székelyudvarhely legrégebb leírása*. Latinból fordította és a bevezetőt írta JAKLOVSZKY Dénes. Erdélyi Ritkaságok 6. Kolozsvár, 1942.
- LAKATOS István: *Siculia*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta PAP Levente. Iași, 2017.
- POSTNIKOV, Alexei: *Russia in maps. A history of the geographical study and cartography of the country*. Moscow, 1996.
- SASI Attila: *Csángóföld térkép*. Budapest, 2002.
- SONKOLY Gábor: *Erdély városai a XVIII–XIX. században*. Budapest, 2001.
- SCHEINT, Daniel Gottlieb: *Az erdélyi székelyek földje és népe természeti, politikai, statisztikai és történelmi szempontból (1833)*. Sepsiszentgyörgy, 2012.
- TOMKA-SZÁSZKY János: *Magyarország első történelmi atlasza*. A térképmagyarázatokat írta TÓTH Gergely. Fordította, a jegyzeteket készítette és a tanulmányokat írta TÖRÖK Enikő, Budapest, 2004.
- VISCONTI, Giovanni Morando: *Mappa della Transilvania*. Hermanstadt, 1699.

SUMMARY

BARTOS-ÉLEKES, ZSOMBOR

MAPS OF THE SZÉKELYLAND BY ISTVÁN LAKATOS IN 1702

István Lakatos (c. 1630–1706), a Roman Catholic parish priest of Csíkkozmás (at that time in Transylvania, part of the Habsburg Empire; now Cozmeni, Romania) finished in 1702 the first detailed description of Székely Land, in Latin: *Siculia delineata et descripta accuratius quam hactenus*. The manuscript survived only in 6–7 copies, however, only the autograph manuscript (kept in National Széchényi Library of Hungary, Budapest, Oct. Lat. 324) includes two maps. Lakatos' work has been published for the first time in 2017 (in Latin and translated to Hungarian). This study is the first analysis of the maps, and the first large-sized publication of both. The map *Tabula Hunnia antiqua' in Asia Scythica* represents the supposed ancient homeland of the Huns around the Ural Mountains. The map shows the area from Moscow to Siberia at a scale of 1:12,000,000 with the presumed boundaries of the former Hunnic Empire. This map seems to be the first Hungarian historical map depicting a specific historical topic. The second map, *Tabula Siculiae accurate delineata A.C: 1702* is the first map in map history that concentrates on representing the Székely Land. The map shows the Székely seats of Transylvania at a scale of 1:900,000, including nearly 400 toponyms (mainly in Hungarian and in Latin).

Lutsch István életéről

A Habsburg Birodalom 18. századi térképészetének egyik jelentős alakja volt Lutsch István, aki Erdély térképét, valamint Moldvával határos részének pontos felmérését és részletes leírását is elkészítette. A magyar térképészeti szakirodalom mindig elismeréssel említi műveit.¹

Lutschnak magyar nyelvű, modern, részletes életrajza nincs, személyének bemutatásakor még ma is Szinnyei József adatait idézik, aki tulajdonképpen az általános német életrajzi lexikon szócikkét fordította le.² Eszerint édesapja, ugyancsak István az Alsó-Fehér vármegyei Berve (ma Berghin, Románia) evangélikus lelkésze volt, gyermeke itt született 1707-ben. Gyulafehérvár parancsnoka, Johann Conrad Weiss gyakran járt istentiszteletre a településen, a lelkész fiát matematikára taníttatta, később könyvtárát és mérőeszközeit is örá hagyta. Az ifjú 1728-tól a nagyszebeni gimnáziumban tanult, majd 1731-től a császári hadseregben szolgált, 1760-tól az erdélyi katonai egészségügyi osztály élére került, 1762-től az I. román határőrezred parancsnoka lett alezredesként, 1777-ben ezredessé léptették elő. Katonai szolgálatát követően Nagyszébenben élt, 1788-ban az erdélyi judicium delegatum militare (vagyis a kirendelt haditörvényszék) elnöke lett. 1792. február 6-án hunyt el.

A lexikonszócikkek megemlégtették, hogy Lutsch 1753. január 15-én luchsensteini előnévvel magyar nemességet nyert, ezt a családörténeti irodalom kiegészítette azzal, hogy az adományt Lutsch István és gyermekei, Károly Frigyes és Lujza kapták, a nemeslevél tartalmazza a címer leírását, amely az erdélyi Királyi könyvek X. kötetének 142. oldalán található.³

Az Egyesült Államokban komoly térképészi karriert befutó – magyar származású – Raisz Ervin (1893–1968) 1953-ban egyoldalas cikket szentelt Lutsch István emlékének.⁴ Dolgozatának apropóját az adta, hogy felesége egy aukción el nem adott pergament vásárolt számára fél dollárért. A dokumentum alapos tanulmányozásakor meglepődve és csodálkozva látta, hogy az nem más, mint Mária Terézia Lutsch Istvánnak nemességet és címert adományozó oklevele. Az oklevélen látható három szarvszerű ábrázolás („horn-like features”) „trianguliter positi aurei Lapides Belemnites”, vagyis háromszögben elhelyezett arany belemnitkövek voltak. Raisz – ahogy fogalmazott: gyenge paleontológiai tanulmányai alapján – úgy tudta, hogy a belemnit a kréta időszak tengereiben nagyjából 79 millió évvel azelőtt élő

* Lutsch István nemességadományozási ügyének erdélyi kancelláriai ügyiratára Kovács Zsuzsanna főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára = MNL OL) hívta fel a figyelmet, és ő szorgalmazta, hogy ezt a történetet én írjam meg. A téma további kutatása során ugyancsak ő volt az, aki a guberniumi és kancelláriai indexek, protokollumok és iratok között az eligazodásomat segítette, kutatási tanácsaival az iratanyag fellelését lehetővé tette. Önzetlen és lelkes támogató munkáját ezúton is nagyon köszönöm.

¹ Csak néhány kiragadott példa: említésre méltónak találja az 1753–1754-ben készült Erdély–Oláhország határtérképét: PALDUS József: *Katonai térképek készítése II. József császár idejében, különös tekintettel Magyarországra*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1917. 173.; a 157 éves, Luchsenstein-féle térkép helynevei jobbak, mint a legújabb térképekéi, és ezért is valóságos kincs: SZALAY Béla: *Hegyeink királya*. In: *Erdély*, 1908/5–6. 65. és 76.

² TEUTSCH, Georg Daniel: *Lutsch von Luchsenstein, Stephan*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. XIX. Leipzig, 1884. 707.; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. VIII. Budapest, 1902. 144–146.

³ *A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség cím, címer, előnév és honosság adományozásoknak, 1527–1867*. Összeáll.: ILLÉSY János – PETTKŐ Béla. Budapest, 1895. 270. KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. VI. Budapest, 1913. 446.

⁴ RAISZ, Erwin: *Colonel Stefan Lutsch von Luchsenstein, 1710–1792*. In: *Imago Mundi*, 1953. 122.

tintahal farokcsontjának kövülete („fossil tailbones of squids”) volt. Hogy mit kerestek ezek a kövületek 1753-ban egy oklevélen, arra a szerző szerint könnyen megadható a válasz: Agricola 1546-ban a legrégebb kövületként írta le, amely villám- vagy mennykőkőként („thunderstone”) is ismeretes, és ezért vált különösen a földtudományban tevékeny tudósok heraldikai szimbólumává. Raisz a kérésére kutatást végző Oskar Regele osztrák hadilevéltári igazgató eredményeit összefoglalva röviden ismertette is a térképész életrajzát – évszámai nem mindenben az idézett lexikonszócikkek adataival. Eszerint Lutsch 1710-ben született szász családban, 1730-ban lépett hadi szolgálatba, Lentulus tábornok (1739), majd Roth tábornok (1745) adjutánsa lett. 1751-től több kiküldetésben vett részt a moldvai határnál, és számos térképet készített. Munkája olyan kiemelkedő volt, hogy az uralkodónő nemességét és címert adományozott neki. 160 évvel később, 1916–1917-ben egy fiatal tiszt a cs. és kir. utászokkal a moldvai határon dolgozott, az volt a feladata, hogy kijavítsa a Lutsch-féle határtérképeket, amelyeket rendkívül pontosnak talált. Ez a munka volt a tiszt térképészeti karrierjének kezdete, amely később Amerikába vezette, hogy a sors furcsa csavarjával megírja ezt a cikket.

A közlemény külön műlapon a címereslevél fényképét is közreadja. Az oklevél szövege szerint ugyan a címerleírás „a jelen oklevelünk elején vagy kezdetén a festő munkája által a maga saját és eredeti színeiben megfestve a szemlélők tekintete elé érhetőbb formában állítva látható”, de a fekete-fehér felvételen a címerkép nem túl jól – inkább alig – látszik. Az oklevél szövege – különösen egy jó szemű és nagyítóval vagy nagy felbontású digitális felvétellel dolgozó kutatónak – olvasható, de a kis méret miatt is indokolt egy jobban hozzáférhető szöveget közreadni.⁵

Lutsch térképészeti tevékenységét a romániai, a magyarországi és az ausztriai levéltári források, valamint bőséges és széles nemzetközi kitekintésű könyvészeti adatok felhasználásával igen alapos tanulmányokban és doktori értekezésében foglalta össze Madalina Valeria Veres – jó volna eredményeit magyarul is olvasni!⁶

Lutsch életrajzi adatainak ellentmondásait egyelőre nem sikerült maradéktalanul feloldani. A bervei evangélikus anyakönyv 1720-tól van meg, Lutsch édesapja kezdte vezetni. A szebeni gimnázium matrikulájában szerepel a gergelyfalvi Lutsch István, aki a retorikai osztályban kezdte meg tanulmányait, 1728. november 6-án húzva magára a tógát. A család tehát ekkor már Bervéről Gergelyfalvára (Gergelyfája, Gergeschdorf, Ungureni, Fehér megye) költözhetett át, ahol az idősebb Lutsch István 1733–1738 között – haláláig, október 17-ig – az evangélikus gyülekezet lelkésze volt. Az ifjú tanulmányaiban a „logicus” végzettségig jutott, de nem tanult tovább, mert a katonai építészeti hivatalhoz ment dolgozni („logicus factus; studiis reliquis etiam haud mediocriter imbutus, postquam Archit[ecturae] militari sese addixisse”), ezért az iskolából 1731. december 17-én dicsérettel elbocsátották. A nagyszebeni evangélikus gyülekezet halotti anyakönyve szerint „Stephan v. Luchsenstein” ezredes 1792. február 9-én – tehát nem 6-án, mint azt az idézett lexikonszócikkek említik – májgyulladásban (Entzündung der Leber, hepatitis) hunyt el, 85 éves korában.⁷

5 Köszönet illeti Madalina Veres történést, illetve Pászti Lászlót és Oláh Krisztinát (OSZK Térképtár), akik az oklevél képét digitális másolatban megküldték nekem.

6 VERES, Madalina Valeria: *Redefining Imperial Borders: Marking the Eastern Border of the Habsburg Monarchy in the Second Half of the Eighteenth Century*. In: *History of Cartography. International Symposium of the ICA, 2012*. Eds.: LIEBENBERG, Elri – COLLIER, Peter – TÖRÖK, Zsolt Győző. Berlin–Heidelberg, 2014. (a továbbiakban: VERES 2014), 3–23.; VERES, Madalina Valeria: *Constructing Imperial Spaces: Habsburg Cartography in the Age of Enlightenment* (doktori disszertáció, Pittsburgh, 2015) (a továbbiakban: VERES 2015); VERES, Madalina: *Den östlichen Schutzwall der Habsburgermonarchie verteidigen. Siebenbürgische Militäringenieur und die Kartierung der Bergpässe im 18. Jahrhundert*. In: *Die Türkenkriege des 18. Jahrhunderts. Wahrnehmen – Wissen – Erinnern*. Hrsg.: ZIMMERMANN, Wolfgang – WOLF, Josef. Regensburg, 2017. (a továbbiakban: VERES 2017) 235–264. Köszönöm Madalina Veres szíves adatközléseit, valamint hogy levélben feltett további kérdéseimre készségesen válaszolt.

7 Itt köszönöm meg Derzsi Júlia (a Román Tudományos Akadémia Nagyszebeni Humán- és Társadalomtudományi Kutatóintézetének tudományos munkatársa) kollegiális segítségét, aki adatpontosító kérdéseimre a nagyszebeni gyűjteményekben alapos kutatást végzett, és a szebeni gimnázium matrikulájában (Nagyszebeni Evangélikus Gyűjtőlevéltár [Teutsch-Haus], Archiv der Evangelischen Kirchengemeinde A. B. Hermannstadt/Sibiu, Matrikel des ev. Gymnasiums in Hermannstadt, Best. Nr. 400/276-3427, S. 288., 299.), valamint az evangélikus

- VERES, Madalina Valeria: *Constructing Imperial Spaces: Habsburg Cartography in the Age of Enlightenment* (doktori disszertáció, Pittsburgh, 2015).
- VERES, Madalina: *Den östlichen Schutzwall der Habsburgermonarchie verteidigen. Siebenbürgische Militäringenieur und die Kartierung der Bergpässe im 18. Jahrhundert*. In: *Die Türkenkriege des 18. Jahrhunderts. Wahrnehmen – Wissen – Erinnern*. Hrsg.: ZIMMERMANN, Wolfgang – WOLF, Josef. Regensburg, 2017. 235–264.
- VERES, Madalina Valeria: *Redefining Imperial Borders: Marking the Eastern Border of the Habsburg Monarchy in the Second Half of the Eighteenth Century*. In: *History of Cartography. International Symposium of the ICA, 2012*. Eds.: LIEBENBERG, Elri – COLLIER, Peter – TÖRÖK, Zsolt Győző. Berlin–Heidelberg, 2014.

SUMMARY

CSABA REISZ T.

THE ENNOBLEMENT OF ISTVÁN LUTSCH

In the dispute over the borders between the Austrian Empire and the Moldavian Principality, which lasted for centuries and concluded only in 1887, the parties tried to minutely document their legitimate demands and also to attest the illegitimate occupations of the other party. The Austrian government had the Transylvanian borders measured in 1734, the results of which had already become part of the directions of the Treaty of Belgrade in 1739. However, unauthorized possessions and border disputes restarted from the next decade.

In 1750, the emperor instructed the Transylvanian military commander-in-chief to survey the border area, make an accurate map and collect all the documents supporting the territorial claims of the Austrian Empire. This survey was made in 1751 by István Lutsch (1710–1792), a former Imperial officer from Saxony. He was paid at first for his work, then upon his request the emperor ennobled him, his family, his successors and provided a coat of arms. The shield is telling because it shows a lynx (lynx in Latin, Luchs in German) and the so-called 'lynx stone' (lyncurium in Latin, Luchsenstein in German) underlying his name's noble part, and referring accordingly both to the donated person and to his activities worthy for ennoblement. The essay is completed with the documents of the ennobling process and a colourful picture of the coat of arms.

SAMU BOTOND GERGŐ

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS TÉRKÉPEK AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR TÉRKÉPTÁRÁBAN

„Bezzeg most kapkod mindenki térképek után! Soha ennyi térkép nem fogyott el hazánkban, mint most, amikor országok határai változnak, titáni küzdelemben van majdnem egész Európa minden népe! Pedig a térképekről ugyan keveset tud leolvasni a legtöbb ember. Egy csomó név, néhány folyó s országhatár, talán a piros vasútvonalak is feltűnnek. Ez minden, amit látunk a hevenyészett mappákon.”¹

Az első világháború idején új szintre lépett a tömeggyártás, legyen szó akár lőszerokről, fegyverekről, élelmiszerpótló anyagokról vagy épp sajtótermékekről. A tömegesség a térképek kiadására is igaz volt (noha ez időnként a minőség rovására ment), de paradox módon ezzel a korszakkal igen keveset foglalkozik a kartográfia történet. Pedig a növekvő igények miatt már nemcsak a hagyományos térképészítő cégek, de számos folyóirat és könyvkiadó is különböző térképművek gyártásába kezdett. A változó, gyakran kis településeket érintő frontvonalak vagy a háborúba újonnan belépő országok megismerésére a térkép volt a legpraktikusabb eszköz, de a topográfiai és politikai munkák mellett népszerűek voltak a karikatúrisztikus és madártávlati térképek is. A hordozó felületek szintén igen változatosak voltak, a képeslaptól a grafikus plakátig, a szórólaptól a könyvmellékletig számos formában találkozhatunk térképi ábrázolással.

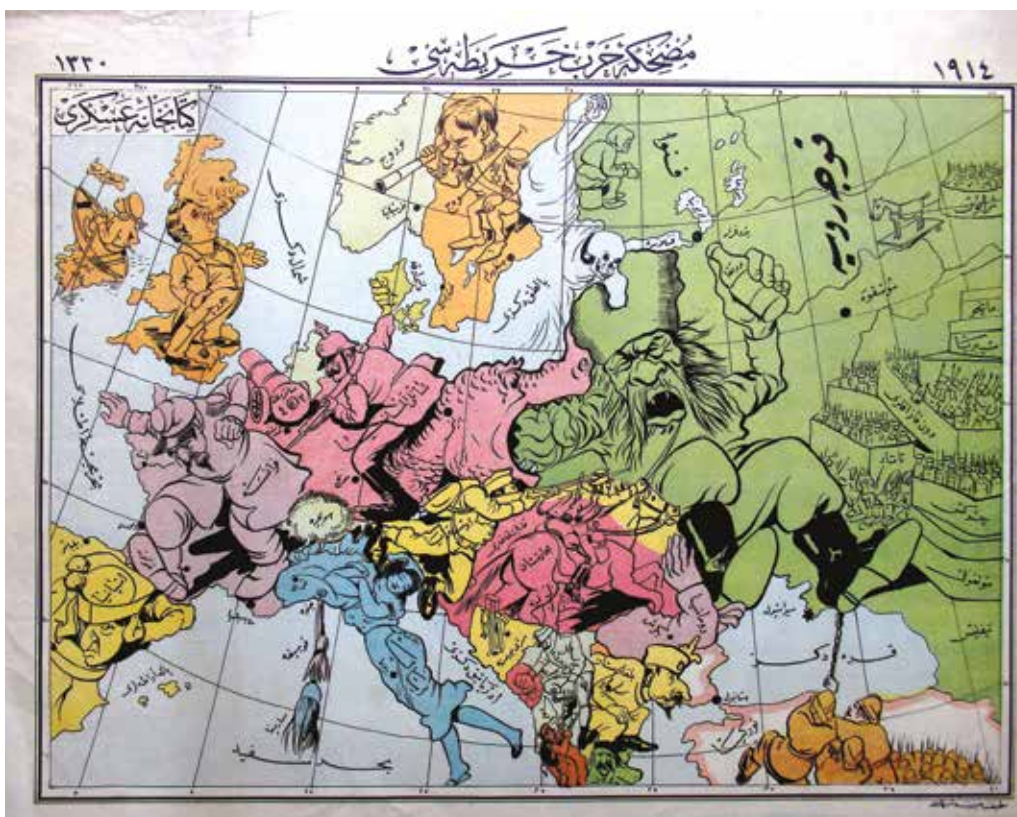
A sorozatokról később részletesebben is szó esik, de előjáróban érdemes megjegyezni, hogy egyes térképeknek a háború csaknem öt éve alatt akár több mint húsz kiadásuk is volt. Mint eszközt nemcsak a hadtudomány és a híradás használta őket, a propaganda irányítói is felfedezték a bennük rejlő lehetőséget. Így a gúnyrajzok mellett térképeken ábrázolták a szövetségi rendszereket – hangsúlyozva erejüket –, az ellenség területvesztéseit vagy a korábban „igazságtalanul” szerzett részeket (ne feledjük, hogy mindkét oldalon voltak gyarmatosító birodalmak). Említésre méltó az is, hogy a kor technológiájának, szellemének megfelelően sok térkép „interaktív” volt, azaz a tulajdonosoknak kellett az aktuális frontvonalat bejelölniük, időnként kis kítűzőzászlócskákkal, máskor a híradások alapján – kézzel.

A térképtárban található, különleges vagy ritka anyagra a tanulmány végén bővebben kitérünk. Jelen írás a korabeli térképkiadásról szeretne rövid ismertetést adni, majd a tanulmány végén található katalógusban szereplő, illetve abból kimaradó mintegy 800 első világháborús mű kiválogatási alapelveit ismertetni. Szeretnénk bemutatni a tárban lévő dokumentumok gyűjtésének módját, provenienciáját is, majd rövid statisztikai áttekintést nyújtunk, zárásként pedig az érdekességekről ejtünk néhány szót.

¹ CHOLNOKY Jenő: *A háború és a földrajz*. In: *Földrajzi Közlemények* 1914. (a továbbiakban: CHOLNOKY 1914), 405.

Varga Imre grafikája Európáról a világháború első évében (OSZK Térképtár, T 615)

Az előző térkép török nyelvű kiadása némi módosítással, főként a török katonák öltözkéiben (OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, PKG.tr/5)

SUMMARY

BOTOND GERGŐ SAMU

THE HUNGARY-RELATED MAPS OF THE GREAT WAR

IN THE MAP COLLECTION OF THE NATIONAL SZÉCHÉNYI LIBRARY

During the First World War hundreds of thousands of different cartographic materials were published. First and foremost, we have to mention the topographic maps, widely used by the military. Civilians also needed maps, but of different types. People wanted to know where the battles took place, where their relatives became prisoners of war camps or where they were buried after they died. The propaganda machines of each side also recognized the importance of these maps and they used them frequently. If they wanted to show the power of their empires, the strength of their allies or the loss of their enemies, they presented it on maps. Ethnographical maps were also used in cases of controversial territories (for example Alsace, South-Tirol, Banat) to prove the maker's point. This monograph tries to provide an overview of the history of map publishing during the Great War and also to give some examples from the collection of the National Széchényi Library of Hungary, as well. It focuses on the Hungarian cartography but also wants to show the main trends of this period. At the end of the article a catalogue of the Hungary-related First World War maps from the Map Collection of the Library can be found.

SEGIEVY DÁNIEL ZOLTÁN

VÖRÖS TÉRKÉP 100. TELEKI PÁL NÉPRAJZI TÉRKÉPÉNEK KÜLÖNBÖZŐ VÁLTOZATAI 1919 ÉS 1941 KÖZÖTT¹

100 éve, 1918 őszén kezdte el megszerkeszteni Teleki Pál (1879–1941), a Magyar Földrajzi Társaság főtársa a betegágyán Nopcsa Ferenc (1877–1933) segítségével a később vörös térkép néven elhíresült etnikai (néprajzi) térképét. A munka 1919. január elejére lett kész, az első kiadás 1919. február 21-én² jelent meg nyomtatásban.

Ebben az írásban arra teszünk kísérletet, hogy a térkép különböző *litografálásait, kiadásait, illetve változatait* számba vegyük. Valószínűleg a lista nem lesz teljes. Nehezíti az értelmezést, hogy vannak olyan esetek is, ahol gyanítható, hogy magukat a térképlapokat esetleg már korábban kinyomtatták, majd utólag betették különböző kiadásokba különböző borítókkal, kísérőszöveggel. A legtöbb változat csak a politikai határok aktuális ábrázolásában tért el egymástól, vagy abban, hogy magán a térképlapon vagy a borítón hányféle nyelven adták meg az adatokat, esetleg abban, hogy milyen nagyobb mű részeként jelentek meg. Néhány kiadásnál a melléktérképek színe és tartalma is másolyan.

Litografálások. Vizsgálhatjuk egyrészt azt, hogy magát a térképi tartalmat hányszor litografálták. Ebből lehet a legkevesebb, a kisebb, kivált a szöveges változtatásokat akár a kész térképre utólag is rányomtathatták. Itt elsősorban a történelmi Magyarország és a térkép keretének egymáshoz való viszonyát, illetve a nagyobb logikai blokkok (jelmagyarázat, melléktérképek, címek) egymáshoz való elhelyezkedését figyeljük. A kisebb eltérések, például a Sopron környéki népszavazás hatálya alá eső területek különböző nyelvű jelmagyarázatának feltüntetése nem jelent új litografálást. Természetesen a különbségtétel pontosan nem rekonstruálható, ezért az a szemrevételezést követő egyéni mérlegelés eredménye.

Kiadások. Beszélhetünk arról, hogy a térkép maga hány önálló kiadást élt meg, és hányszor jelent meg nagyobb művek részeként, mellékleteként. Nem tekintettük külön kiadásnak azt, ha a térkép ugyanabban az évben, ugyanabban a kötetben, vagy nagyjából ugyanazzal a borítóval jelent meg, csak más nyelven. Mivel a térképlapok előre is elkészülhettek, és nagyobb művekbe utólag is be lehetett azokat tenni, lehetséges, hogy egyes kiadások konkrét térképlapjai teljesen megegyezzenek egymással, azonban a borító, vagy a befoglaló mű tartalma, illetve címe ilyenkor is egyértelművé teszik az elkülönítést.

Változatok. Végző soron pedig, és ez adja a legnagyobb számot, beszélhetünk az egyes változatokról, ahol például megkülönböztetjük azt, ha egyazon mű egyazon időben párhuzamosan több nyelven is megjelent, és mindegyikhez csatolták a térképet, amelyet esetleg nyelvileg aktualizáltak. Az elkülönítésnél azt is figyelembe vesszük, ha csak a borítón tapasztalunk eltérést. Jelen írásban tehát e hármas megközelítés (litografálás, kiadások, változatok száma) egyidejű érvényesítésére teszünk kísérletet.

1919

Az bizonyos, hogy a legelső kiadás 1919-re datálható. Ez Budapesten, a szerző kiadásában, a Magyar Földrajzi Intézet Rt. nyomdájában jelent meg (az idegen nyelvű változatok ilyen kontextusban már csak az utóbbit nevesítik, Telekit nem). A térképhez egy kis méretű, négyoldalas magyarázó szöveget

¹ A térképtári kutatásokat a Lipcsei Egyetem IPID4ALL ösztöndíja, illetve a Freundeskreis für Cartographica in der Stiftung Preussischer Kulturbesitz e. V. ösztöndíja támogatta.

² *Magyarország új néprajzi térképe.* In: 8 Órai Újság, 1919. február 21. 5.

tartalmazó füzet is tartozik. A füzetben szereplő elemzésben Teleki arról ír, a különböző felületszínezéses módszerű térképek hogyan torzítanak a tekintetben, hogy egy adott népcsoport településterülete az adott térképen hány négyzetmilliméter, és valójában ehhez milyen népsűrűségi viszonyok tartoztak. Egy összehasonlító ábrán Budapest népsűrűségi anomáliáját bemutatva fejti ki, hogy végül miért a 100 fő/km²-es értéket választotta a térképen. Mivel 1919-ben még nem voltak ismeretesek a leendő államhatárok (azokat csak 1920 januárjában tudhatták meg a magyar béke delegáció tagjai, bár például a románoknak korábban tudomásuk volt róla), így a térkép sem tartalmaz határjavaslatokat.

A magyar nyelvű borítóval ellátott változatról kétféle is ismerünk. Az első változatot (1919a) barna, míg a másodikat (1919b) sötétzöld színű borítóval látták el. Létezik az 1919-es kiadásból francia (1919c) és angol nyelvű magyarázattal készült verzió is, de a térképlap mindegyik kiadásban megegyezik, hiszen egyidejűleg magyar, angol és francia nyelvű címet, illetve jelmagyarázatot is tartalmaz. Az angol nyelvű borítóval ellátott változatról háromféle is ismerünk. Az első (1919d) barna, míg a második változat (1919e) sötétzöld színű borítóval készült. A harmadik (1919f) szintén barna borítóval készült, azonban azt vélhetőleg külön az amerikai piacra szánhatták, ugyanis a hátsó borítón szerepelt a történelmi Magyarország és két amerikai állam, Alabama és Georgia összehasonlító ábrája. Az Amerikai Földrajzi Társaság Könyvtárában talált példány érdekessége, hogy a pecsét szerint az amerikai béke delegáció magával vitte az első világháborút lezáró béketárgyalásokra.

A francia nyelvű magyarázattal készült változatról 1919. december 10-én érkezett egy példány a londoni Royal Geographical Society Library gyűjteményébe,³ s ugyanolyan található a magyar delegáció által a béketárgyalásokra Párizsba küldött anyagok között is.⁴

Az Amerikai Földrajzi Társaság könyvtárának anyagaiból⁵ az derül ki, hogy 1919 folyamán Isaiah Bowman (1878–1950), az első világháborút követő amerikai béke-előkészületeket összefogó Inquiry vezetőjének is küldtek egy példányt a térképből, az azonban nem egyezik meg a fenti kiadások egyikével sem. Az alábbi felirat olvasható rajta: *Ez a térkép személyesen Dr. Isaiah Bowman (Amerikai Béke delegáció, Hotel de Crillon, Párizs) számára [készült].*⁶

A térkép érdekessége, hogy bár litografálás tekintetében megegyezik az 1919 februárjában megjelent első kiadással, azonban nem szerepel rajta a melléktérkép, az 1919-es évszám, sőt több felirat sem, amely az 1919-es változaton szerepel. A térkép – szemben bármelyik általunk ismert verzióval – részben kézzel színezett, tehát részben kéziratos térkép. A Felvidék területén kívül élő szlovákok zöld alakzatait utólag, feltehetőleg vízfestékkel színezték ki. Különbség továbbá, hogy az 1919-es kiadáson a térkép bal alsó sarkában szerepeltetett melléktérkép hiányzik róla. Vélhetőleg azért viseli magán a kezdetlegesség jeleit, mert amikor elküldték Bowman számára, talán még nem jelent meg az első kiadás. Az első nyomtatott kiadás, ahogy e tanulmány elején írtuk, 1919. február 21-én látott napvilágot, azonban Bowman egy 1919. március 4-én kelt levelében már meglehetősen kritikusan nyilatkozott egy Teleki által készített térképről:

3 Jelzete: RGS-IBG Collections [mr Hungary S/G.26] (1).

4 Ez a példány feltehetőleg nem azonos azzal, amelyet Apponyi a beszéde alkalmával bemutatott, hiszen a visszaemlékezések szerint Teleki arra kézzel rárajzolta a kialakuló határokat. Ezt valószínűleg már korábban eljuttatták Párizsba. Archives Diplomatiques, Párizs, Correspondance Politique et Commerciale Serie A Paix (1914–1920) 4PCOM/140 (P/1388).

5 Jelzete: 642 C-1919a agsmap024004. Jó felbontású online változat: University of Wisconsin, American Geographical Society Library Digital Map Collection, <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/14876> (2018. 08. 16.).

6 „This map to Dr. Isaiah Bowman, Personal, American Commission to Negotiate Peace, Hotel de Crillon, Paris.”

SUMMARY

ZOLTÁN DÁNIEL SEGYEVY
CARTE ROUGE 100. EDITIONS AND VERSIONS
OF PÁL TELEKI'S ETHNOGRAPHICAL MAP BETWEEN 1919 AND 1941

The Carte Rouge is one of the best-known Hungarian ethnographical maps. The map was edited in autumn of 1918 by Count Pál Teleki (1879–1941), who was then the chief secretary of the Hungarian Geographical Society, and later became Prime Minister of Hungary for two terms. The first edition of the map was published on February 21, 1919. Teleki played a central role at the coordination of the Hungarian geographical works for the peace-negotiations after the First World War. The appellation 'Carte Rouge' originated from the French, as critic of the subjective colouring of the map. In this period the most powerful political actors ordered such maps for supporting their political goals in territorial argumentation. The strongest red colour shows, in most cases, the nationality or mother tongue of the customer or the map-makers. The main importance of this map lies in the fact that this is the one having been seen by leading politicians of the entente powers. Albert Apponyi (1846–1933), the head of the Hungarian delegation presented this map to the participants following his speech made on the 16th January 1920, after receiving the peace conditions.

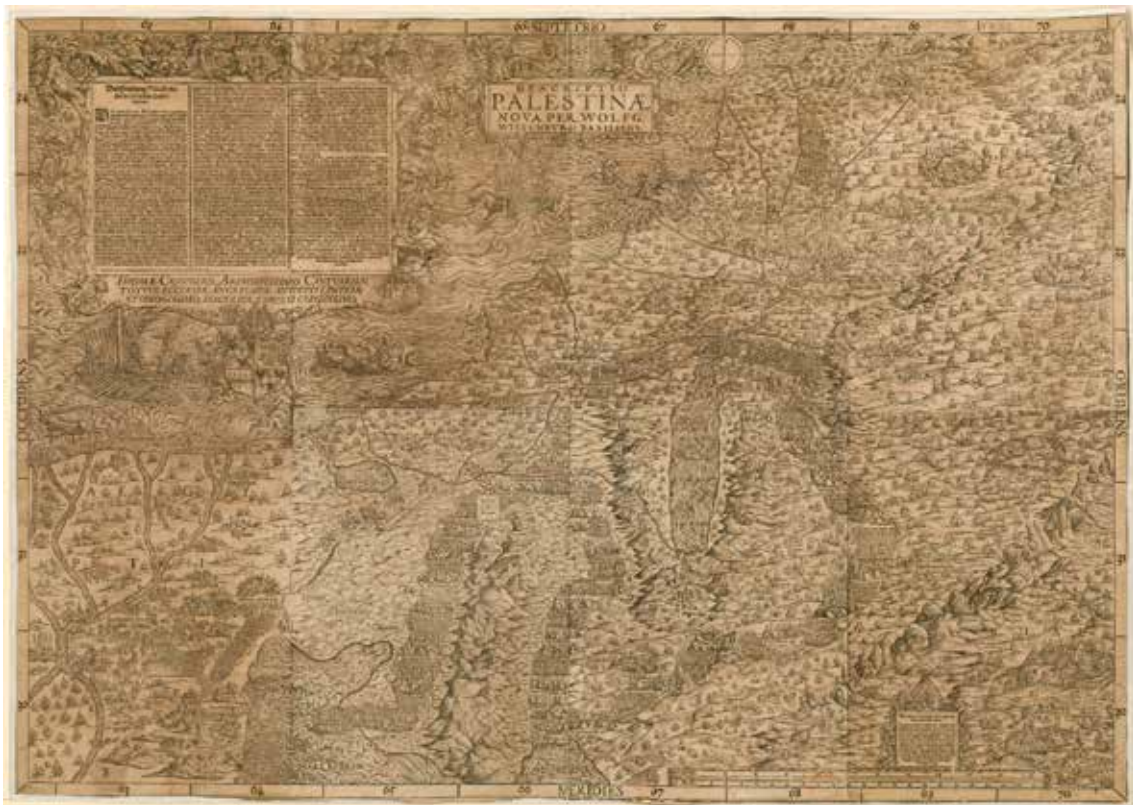
The Carte Rouge had – according to author's research – 12 editions and 27 various versions. This cartobibliographical article summarises and analyses the various editions and versions of the map.

APRÓ KÖZLEMÉNYEK

DANKU GYÖRGY

EGY RITKA TÖREDÉK: WOLFGANG WISSENBURG SZENTFÖLD-TÉRKÉPE

A térképtárosi munka különleges pillanatai közé tartozik, amikor egy-egy régi, akár több száz éves térképre vagy annak töredékére bukkanunk. A 2017. évben nekem is megadatott egy ilyen nem várt, különleges pillanat, amikor Klaudiosz Ptolemaiosz *Geographia* című műve 1490. évi kiadásának pompás kötetét a kezembe vettem. Az elmúlt évek fontos tári feladataként igyekeztem könyvtáralapítónk, gróf Széchényi Ferenc egykori térképgyűjteményének még fellelhető darabjait megtalálni és a készülő katalógus számára leírni. Ilyen műként került a kezembe Ptolemaiosz (90 körül – 168 körül) atlasza is, amely a Ferenc gróf által összegyűjtött atlaszok egyik legrégebbi kötete.

Wolfgang Wissenburg: *Descriptio Palaestinae nova* (Bibliothèque nationale de France, GE DD-29787 [10402 B RES])

Az ősnymtatvány,¹ amely a nagy jelentőségű mű második római kiadása, nem várt meglepetést tartogatott. Miként a katalógus számára történő címléírások esetében, ez alkalommal is, előzetes ismerkedés céljából a mű kötetbeli rendjének, szerkezetének megismerése, az esetleges hiányok azonosítása érdeké-

¹ OSZK Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 79.

ben lapozni kezdtem a kötetet, hogy tartalmáról és szerkezetéről jegyzeteket készítek. E rutinmunka közben azonban nem várt ritka ábrázolásokra bukkantam. A *Geographia* térképei mellett ugyanis a VII. Európa-térkép (*Septima Europe tabula*) és a IV. Afrika-térkép (*Quarta Africae tabula*) hátoldalára ragasztva a ptolemaioszi műhöz nem tartozó 16. századi térképeket, pontosabban egy teljes művet és egy térképtöredéket találtam. Az Itália-térkép hátoldalára ragasztott teljes mű a neves római kiadó, Antonio Lafréri (1512–1577) 1560 táján közreadott Elba-térképének eddig nem ismert példánya volt,² míg a másik egy szép metszésű, de minden címfelirat, magyarázó nélküli térképlap, amely láthatóan bibliai tematikával kibővítve a Nílus-delta vidékét ábrázolta.

Az, hogy ez utóbbi egy 16. századi és bizonyos bibliai vonatkozású mű része lehet, eléggé egyértelmű volt. Mivel azonban elsődleges feladatomban a Ptolemaiosz-atlasznak és tartalmának a részletes leírása volt, ezért a térképlap azonosításának a problémáját, vagyis a probléma megoldását a későbbiekre halasztottam. De aztán hirtelen ötlettől vezérelve lefotóztam a térképlapot, és a fotót elküldtem Oxfordban élő régi barátomnak, Gróf Lászlónak, aki maga is évtizedek óta régi térképekkel foglalkozik, hátha neki ismerős a lap.

Wolfgang Wissenburg: *Descriptio Palaestinae nova* című térképének részlete a Ptolemaiosz-kötetben (OSZK Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 79, fol. 114 verso)

² BIFOLCO, Stefano – RONCA, Fabrizio: *Cartografia rara italiana: XVI secolo l'Italia e i suoi territori: catalogo ragionato delle carte a stampa*. Roma, 2014. 248–249: Tav. 98.

IRODALOM

BIFOLCO, Stefano – RONCA, Fabrizio: *Cartografia rara italiana: XVI secolo l'Italia e i suoi territori: catalogo ragionato delle carte a stampa*. Roma, 2014.

KARROW, Robert W. Jr.: *Mapmakers of the Sixteenth Century and Their Maps: Bio-bibliographies of the Cartographers of Abraham Ortelius, 1570*. Chicago, 1993.

NEBENZAHL, Kenneth: *Maps of the Bible Lands*. London, 1986.

SUMMARY

In 2017, during the production of the catalogue description of the 1490 edition of Cl. Ptolemy's *Geographia*, the author found examples of two precious sixteenth-century maps in the incunabulum. One of the maps found was an unidentified copy of the map of the island Elba published by Antonio Lafréri around 1560, while the other was a fragment of the first edition of the Holy Land map by Wolfgang Wissenburg (1537). Until now, Wissenburg's celebrated map has been known for a single but complete copy held in the map collection of the National Library of France. The study describes the circumstances of finding, introduces briefly to Wissenburg's life, to the history of his Holy Land map and delineates the content of the map fragment which is one of the eight sections of this high value work.

PÁSZTI LÁSZLÓ

AMI AZ ATLAS HUNGARICUSBÓL KIMARADT. UNGARN UND SEINE KRONLÄNDER

Egy árverési katalógusban lettünk figyelmesek egy Magyarország-térképre, amely a leírás szerint nem szerepel a Szántai-katalógusban, de szerencsére az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében igen, ezért most szélesebb körnek is bemutatjuk ezt a ritka művet.

A térkép címe *Ungarn und seine Kronländer. Artistischer Beilage zu Arthur Frey's „Kossuth“*. Arthur Frey *Ludwig Kossuth und Ungarns neueste Geschichte* című, háromkötetes művének utolsó részében jelent meg 1849-ben Mannheimban; mérete 20x25,2 cm, méretaránya 1:4 000 000.

A korszakkal foglalkozó történészek által fércműnek tartott kiadványról egy korabeli recenzió is hasonlóan elítélően tudósított a lipcsei polgári-nemzeti liberális folyóiratban, a *Grenzboten*ben. Az alapvetően poroszbarát és osztrákellenes újság nem túl hízelgő véleményt fogalmazott meg: „újságlapok összeollózása, ismeret, ízlés, képzettség nélkül» – véli a névtelen recenzens, majd azt írja, hogy sem a közreműködő magyar, sem az osztrák írók nem ismerik sem az országot, sem népét, hiába keresi az ember a könyvben Kossuth működésének bemutatását, továbbá teljesen hibás, hogy pl. Görgeyt francia uniformisban ábrázolják.”⁸

Javasolt kód: [Frey 1]

Ungarn und seine Kronländer. Megjelent Mannheimban 1849-ben (OSZK 210.366)

8 RÓZSA Mária: *Magyarország a Grenzboten című folyóiratban I–II. (1849–1880)*. In: Magyar Könyvszemle, 2006/1. 32–50. és 2006/2. 238–253.